

İSLÂMLAŞMA SÜRECİNDE TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE CARIYELİK

Tülay YÜREKLİ*

Öz

Kölelik/câriyelik insanlık tarihi kadar eski olup yerleşik kültürlerin bir ürünüdür. Türklerde konar-göçer bozkır hayatının şartları bu türden oluşumların kurumsal özellikler kazanmasına müsaade etmemiştir. Bununla birlikte, kadın veya erkek esirlerden istifade mecburiyeti esirlerin ticaretini ve bir şekilde istihdamını gerektirmiştir. İslamlaşma sürecinde Türkistan en mühim köle ticaretinin yapıldığı yerlerden olmuştur. Bu işi Samaniler üstlenmiştir. Türk kadın köleler/cariyeler güzellikleri nedeniyle çokça talep görmüştür. Türk kadınlarının güzellikleri Dede Korkut ve Şehname'ye yansımış, dönemin seyyahları tarafından da onanmıştır. Söz konusu dönemde Türkler, cariye, hizmetçi ve odalık manasında Türkçe ve Çince dillerine geçen farklı kelimeler kullanmıştır. Kaşgarlı Mahmud bu kelimeleri kaydetmiştir. Kadın köleler/cariyeler aile hayatında umumiyetle hizmet erbabı kadınları temsil etmiştir. Cariyeler, sahiplerinin isteği doğrultusunda, evlenme, azad edilme gibi bir takım fırsatlardan mahrum bırakılmamıştır. Bu çalışmada amacımız, İslamlaşma sürecinde Türk halk kültüründe câriyelik ve cariyelerin ne ifade ettiğini, halk tarafından nasıl algılandığını ve câriyelerle ilgili birtakım kültürel pratikleri değerlendirerek ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Köle, Kadın Köle, Cârîye, Odalık, Kadın Hizmetçi.

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
e-posta: tulayyurekli@yahoo.com ORCID: 0000-0002-5529-7388.

Atıf/Cite as: Yürekli, T. (2020). "İslamlaşma Sürecinde Türk Halk Kültüründe Cariyelik". Dini Araştırmalar. 23(59): 309-320. DOI: 10.15745/da.793564

Concubinage (Jariya) in Turkish Folk Culture in the Period of Islamization

Abstract

Slavery is as old as human history and is a product of established cultures. To gain profit from captives resulted in slave trade and exploit them as labor force. Although ancient Turks took advantage of slaves, the conditions of Turkish nomadic steppe culture did not allow slavery become institutionalised. During Islamization of Turks, Turkistan witnessed one of the most successful periods of the slave trade because of raids against non-Muslim Turks by Samanids and Muslim Turks. Muslim travellers of X and XI th century emphasize frequently the importance of the Turkish slave trade and its network. Turkish jawari (singular: jariya, an Arabic word, means concubine, female slave and housemaid) were the most demanded in Muslim countries in Turkestan and Near East due to their beauty, which the Muslim travelers mention quite frequently. Their beauty was reflected in epics like the stories of Dede Korkut and Shahnama as well. Turks used a few Turkish and Chinese origin words to mean jariya. Mahmud al-Kaşgari recorded the terms related to jariya in his book, Divan al-Lugat al-Turk. The meaning of some of these words have changed over time but the women referred to by these terms were generally housemaids in family life. All kind of jariya had opportunities such as marriage, being treated like a member of the family and being emancipated. My aim in this study is to address perception and interpretation of jariya and certain practices related to them in Turkish folk culture in the period of Islamization.

Keywords: Slave, Female Slave, Jariya, Concubinage, Housemaid.

Summary

Slavery is as old as human history. To gain profit from war captives required their use as either slaves or a labour force. The Turks took advantage of both male and female slaves, but the conditions of Turkish nomadic steppe culture did not allow slavery to become institutionalised. In this regard I have reflected on the concept of jawari (Arabic, singular jariya: female slave, maid, concubine), its perception and interpretation, and certain practices related to this in traditional Turkish culture during the period of Islamization.

There was a slave class only in the Uighur society, which was the first to become settled. Slaves had certain rights such as marriage, complaints about

owners, manumission in return for money to their own value. According to the records of Muslim travellers, non-Muslim Khazars would kidnap one other's children and sold them into slavery. Ibn Havkal reports of a Khazar man who adopted a male slave and accorded him rights equal to those of his son. The writings of Ibn Havkal might suggest that slaves were counted as family members in Khazar society, or at least had the opportunity to be adopted. In Turkistan, local rich people owned jawari. As a matter of fact, the book *Divan al-Lugat al-Turk* by Mahmud al-Kaşgari contains a few words related to jariya, such as “yinçü/cinçü”, “küng”, “küni”, “kaçaç” (means Chinese silk), “karabaş”, “eget”, “avunçı”, “ince kız”, “yalnğuk”, “oğur”, “gümüş”, “yinçke”, “kırnak”, “kız”, “as” or “az”, “kırkın”. The origin of the first three words is Chinese and the fourth is associated with China. This suggests Chinese culture influenced Turks in adopting and interpreting the term jariya. Despite the use of these words, Muslim travellers do not record whether or not male Turks acquired odalisques. This may suggest they generally did not. The egalitarian nature of Turkish steppe life did not permit female slaves to be excluded from society. Indeed, they had opportunities such as marriage, being treated as a member of the family and being freed upon marriage. *Kutadgu Bilig*, written by Yusuf Has Hacib at the beginning of XIth century, in which Islamic teaching is articulated, advised the ruling class to approach slaves and jawari with compassion and gentleness and to forgive their crimes. Mahmud al-Kaşgari notes that slaves were able to obtain their freedom in return for money equal to their own value. The slave manumission was known and applied with certain rules not only by Muslim Turks but also by non-Muslims. In fact, in the stories of Dede Korkut, the Begs of Oguz freed slaves and jawari to celebrate times of success. In daily life, jawari enjoyed recreation such as dancing, playing the kopuz, entering kopuz competitions, and playing their distinctive swing game. They were also allowed feminine adornments. Al-Kaşgari reports that they wore jewellery such as bracelets, necklaces and beads. He also states that jawari were presented as prizes for archery competitions duels, possibly among the elite class.

During the period of Islamization, Turkestan became one of the largest slave markets. In the context of the tradition of looting among Turks, which is a natural consequence of steppe life, raids against non-Muslim Turks by Samanids and Muslim Turks brought the slave trade in the Islamic world to its zenith. Travellers of the period emphasize the immense network of the slave trade and the high demand for Turks in Islamic countries. Slave trading was highly profitable. The Samanids, who took control of this trade, were the

ones who gained the greatest profit. One Samanid prince was able to sell the 2000 captives he captured in a war in the Khorezm region for 600,000 silver dirhams. Because of their beauty, females were the most valuable slaves.

Records of the physical appearance of a jariya may be found in both the epics and Muslim travellers' books. Their physical allure is of course idealized in the epics, yet at least this depiction can give us insights into a nation's idea of what beauty was. In the stories of Dede Korkut, captive girls, who were called "pençik" and who served the Begs of Oghuz, were "infidel girls who have black eyes, plaited hair, hennaed hands, decorated fingers, and long necks". Turkish women in the stories of Dede Korkut were 'tall as a cypress tree', with long black hair, black unibrows, rosy cheeks and almond-shaped mouths. In the Shahnama, they were tall, scented with musk, dark-haired, and had covered faces. The Muslim travellers of the X and XIth centuries emphasised Turks as being renowned for their attractiveness. According to Makdisî, the people of Şaş, Fergana and those living around the latter were the first in terms of beauty, the people of Nesef, Taraz and Farab were next and the people of Samarkand, Bukhara and Merv were third. The Burdas, between Bulgarian and Khazar, were also renowned for pretty faces and white skin. The women of the Başgirt were also considered highly beautiful. Sayınur in China and Kharezmians may have owed their looks to interbreeding with the Turks. Their largely Turkish physiognomy may have been a result of being bought and sold as slaves in former times.

Giriş

Eskiden savaşlarda esir edilen veya bir suretle ele geçip satın alınan erkeklere köle, kadın olanlarına ise câriye denilmektedir (Pakalın 1993: I:259). Câriye kelime anlamı olarak "kız çocuğu, hizmetçi kadın, odalık" demektir (Mutçalı 1995:116). Ele aldığımız dönem için câriye kelimesiyle anlatılmak istenen ise odalık ve hizmetçi/köle kadınlardır. Eski Türklerde câriyelikle ilgili bilgiler hükümdar haremiyle sınırlıdır. Çinli kuma hatunlar dışında haremdeki diğer câriyeler ile hükümdar ve çevresinin hizmet işiyle yükümlü hizmetçi câriye kadınlar hakkında çok az bilgi mevcuttur. Bizim amacımız çalışmamızın giriş kısmında, Çinli kuma hatunlar üzerinde durmadan, haremde daha az önem arz eden kadın varlığını ortaya koymaktır. Zira Çinli hatunlar hükümdar haremine siyasi evlilik gereği girmiştir ve bu durum hükümdarların câriye edinim isteğinin derecesini, haremdeki diğer kadınların hangi yollarla temin edildiğini, önem ya da önemsizliklerini açıklamaz. Üstelik Çinli kuma hatunlar mevzusu çokça işlenmiştir.

Eski Türklerde Türk soylu “Baş Hatun” dışında hükümdarın bütün kadınları câriye idi. Bunlar farklı sınıflara ayrılmış olup başkalarına pek görünmezdi. Çinli hatunlar da câriyelerin üst sınıflarında yer alırlardı. Eski Türkler bu gibi Çinli hatunlar için, Çince den gelen “Kon-çuy” deyimini kullanırlardı (Ögel 1971:134-135).

Mo-tun’un câriyeleriyle ilgili birtakım bilgilere sahibiz. Tunghuların Mo-tun’u kışkırtmak için ondan atını ve câriye (Yin-çü) lerinden birini istediği, Mo-tun’un da şahsi malı olarak at ve câriye (Yin-çü) göndermekte tereddüt etmediği kaynaklarda kayda geçmiştir (Ögel 2015:158; Gömeç 2012:67). Yine Mo-tun’nun muhteşem ordusunda tam disiplin sağlamak amacıyla ok atma manevralarından birinde askerlerine hedef olarak kadınlarından birini gösterdiği kayıtlarda mevcuttur (Ögel 2015:152-153). Hun hükümdarı Chih-chih (Çi-çi) Han’ın da kalesine uzak bir yerde haremine ait bir yer bulunuyordu. Chih-chih’nin câriyelerinin hükümdarlarına sadık, savaşmaya hazır, ok atmasını bilen yetenekli kadınlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar, Çin ordusu hücumu geçtiğinde, Chih-chih’nin, hatunu ile câriyeler arasından birkaç düzine kızı alıp kuleye çıktığını, hep birlikte düşmana ok attıklarını ve çoğunun ölüp aşağı düştüğünü söylemektedir (Ögel 2015:144,174). Kök-Türklerde câriyelerin hediye olarak alınıp verildiğini görüyoruz. İstemi Kağan, Bizans elçisi Zemarkhos’a, savaş esiri Kırgız bir kadın vermiştir (Ahmetbeyoğlu 2010:18). Çin imparatoru, Doğu Kök-Türk kağanı Tou-lan’a kızgınlığının önüne geçmek için hediye olarak dört güzel şarkıcı câriye göndermiştir (Taşağıl 2003:51-52, 124; Mau-Tsai 2019:83,517). Benzer şekilde T’ang Kao-tsu’su, 617 senesinde Hsiang-wu ülkesi dükü Cheng Yüan-shou’yu güzel câriyeler sunmak ve evlilik yoluyla ittifak işini halletmek için Kök-Türk Kağanı Shih-pi’ye göndermiştir (Taşağıl 2003:125; Mau-Tsai 2019:158). 714 yılında Huo-pa İlteber ailesiyle Çin’e sığınınca kendilerine 10 köle, 10 at ve 5 bin top ipek hediye sunulmuştur (Taşağıl 2003:34). Kök-Türk devlet adamlarının da Çinli câriye edindiklerine şahit oluyoruz. Kök-Türk elçileri Çin’i ziyaretlerinde Çinli câriyeler alıyorlardı fakat Çin 628 senesinde bir ferman çıkararak elçilerin Çinli câriyelerini ülkelerine götürmesini yasaklamıştı (Mau-Tsai 2019:156). Diğer Türk hükümdarları da haremlelerinde pek çok kadın bulundurmıştır. İbn Fadlan’ın (2010:69) aktardığı bir rivayete göre eskiden Toguz Oguz Hakan’ı 1000 gulam (hizmetçi adamı) ve 400 câriyeye sahipti. Hazar Hakanı’nın da 25 kadın edinmesi bir gelenektir. Bu kadınlar çevre hükümdarlarının kızı idi. Ayrıca odalık için 60 câriyesi olup her biri çok güzeldi. Hükümdarın eşleri ve câriyeleri ayrı birer saraylarda otururdu. Sarayların sac ağacından kubbeleri etraflarında çadır kurulacak kadar genişlikte avluları bulunurdu. Her evin bir

muhafızı vardı. Hükümdar hangi kadını isterse adamlarını muhafızına gönderir. Muhafız kadını hakana getirir ve kadın görevini tamamlayınca sarayına götürülürdü (İbn Fadlan 201:46).

Hükümdara hizmetle yükümlü kadınlarla ilgili elimizde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte hizmetçi kadınların hanedan kadınlarının etrafında toplandığını görmekteyiz. Priskos, Atilla'nın eşinin sarayında halı üzerinde oturmuş, güzel Hun elbiseleri işleyen kızlar görmüştür (Orkun 2013:45; İzgi 2014:33). Evine dönen Attila'yı karısı Hun şarkıları söyleyen câriyelerle karşılaşmıştır (Orkun 2013:42; İzgi 2014:33). 141/758'de Yezid b. Useyd es-Sülemi'yle evlenmek üzere yolan çıkan Hazar melikinın kızına tarhanlar, çok sayıda câriye ve köle eşlik etmiştir (Artamonov 2008:29).

İslâmlaşma Sürecinde Türk Halk Kültüründe Cârîyelik

Türklerde konar-göçer bozkır hayatının şartları, yerleşik unsurların bir ürünü olan köleliğin, kısmen Uygurlar müstesna, kurumsallaşmasına izin vermemiştir. Fakat, esirleri kârâ dönüştürme isteği esirlerin belirli alanlarda kullanımını zorunlu kılmıştır. Hunlar ve Kök-Türkler savaş esirlerinden iş gücü olarak faydalanmıştır fakat ne Hunlarda (Gumilev 2002:94) ne de Kök-Türklerde bunların ticaretine delil teşkil eden bir bilgi yoktur. Diğer yandan Uygurlarda ziraatın gelişmesi ve üretimin artması amacıyla geçici bir zaman için köle satmak adeti vardı. Fakat Uygur toplumunda belirli para veya arazi karşılığında kendi öz evlatlarını “oğulluk” adı ile, hayat boyu koşuluyla başkalarına devretmek usulü de rağbet görmekteydi (Caferoğlu 1934:5).

Türkistan'ın Arap-İslâm ordularına açılması, bölgeyi İslâm Dünyası'nın en mühim köle kaynağı haline getirdi. Samanilerin eliyle pek çok Türk İslâm dünyasına nakledildi. İslâm bölgeleri içinde Samanoğulları hakimiyetindeki Mâverâünnehir kadar gayr-ı Müslim Türklere karşı savaştan başka bir bölge yoktu (Şeşen 2001:163,173,214,215). Bir Samani prensi Harezmi Bölgesi'ne yaptığı bir savaşta ele geçirdiği 2000 esiri 600000 gümüş dirhem gibi oldukça karlı bir şekilde satabiliyordu (Hansen 2020:147). Aslında Türkler, köle pazarının hem konusu hem de bu pazara insan kaynağı sağlayan zincirin önemli bir halkası idi (Hunkan 2007:216-217). Türklerde bozkır hayatının ve kabile anlayışının doğal bir sonucu olarak yağmacılık gelişmiş durumdaydı. “Aşiretler kendi kabilesinden ayrılıp başka bir aşirete katılır. Yanlarında katıldıkları aşiretin esir edilmiş kadınları, çocukları olur, onlardan bu esir edilmiş kişileri istemezler ve onlara köle gözüyle bakarlardı. Bu Türkler arasında bir adet ve birleştikleri bir kuraldı” (İbn Fadlan 2010:60). X. yüzyıl Müslüman sey-

yahlardan İstahrî ve İbn Havkal da kitab ehli olmayan Hazarların birbirlerini köle edinmeyi, çocuklarını satmayı caiz gördüklerini söylemektedir (Şeşen 2001:160, 169). XI.yüzyıl coğrafyacılarından İdrisi de “Türkler birbirlerinin çocuklarını çalıp satarlar ve bazen Türk bir câriyenin değeri 300 altına ve daha fazlaya ulaşır” demektedir(Şeşen 2001:99). Coğrafyacı, Mâverâünnehir’de Müslüman Türklerin gayr-ı Müslim soydaşlarına karşı savaştıklarını ve onlardan esir aldıklarını yazmaktadır (Şeşen 2001:101).

Ana noktalarıyla çizdiğimiz bu genel tablo içerisinde câriyelerin toplum hayatında ne ifade ettiğini Kaşgarlı Mahmud’un kayıtlarından öğrenebiliriz. Divan-ı Lügatü’t-Türk’te “câriye” anlamında yeteri derecede farklı isimler bulunmaktadır. Fakat Kaşgarlı çoğu kere, câriyelerin hizmetçi mi odalık mı olduklarını belirtmeden yalnızca bu kelimenin Türkçe karşılıklarını vermekle yetinmiştir. Bunların birkaçı bütün Türk illerinde ortak kullanılırken birkaçı da yalnızca belirli Türk toplulukları tarafından kullanılmıştır. Kimi kelimeler de önceleri başka manada iken zaman içinde anlam değişikliğine uğramış ve “câriye” anlamını kazanmıştır. Ayrıca belirteceğimiz gibi “câriye” manasındaki kelimelerin bir kısmı Çince den Türkçeye geçmiş ve Türkçe söylenişe uyarlanmıştır.

Türkler erkek ve kadın köleye “karabaş” derdi (Kaşgarlı Mahmud, 1986: III:222). Karabaşlar arasından gerdek gecesini gelinle birlikte gönderilen câriyeye-kadın hizmetçi- “eget” denilirdi. “Eget”, gelin babası tarafından geline verilen bir tür hediye idi (Kaşgarlı Mahmud 1985: I: 51; Genç 1997:62). Eski Türklerde zenginler evlenirken güveyi tarafından gelin attan inerken dayansın diye bir câriye veya köle verilir ve bunlar gelinin malı olurdu (Kaşgarlı Mahmud 1986: III:166; Genç 1997:63). Odalık anlamında yetişkin câriyeye “yinçek kız” veya “yinçe kız” denilmekteydi (Kaşgarlı Mahmud 1985: I: 326; 1986, III: 380; Köymen 2001:317). Kaşgarlı (1986: III:380) “yinçek” nin “ince” anlamına geldiğini de açıklıyor. Dede Korkut’ta Dirse Han’ın hatunu kocasını “kırk ince kızla” karşılamış, oğlunu “kırk ince kızla” aramıştır (Gökyay 1973:9-10). Burada geçen “kırk ince kız” ifadesindeki “ince” sözünün “yinç-ke (ince) kız” olması ihtimal dahilindedir. Muhtemelen Anadolu sahasında hikayelerin yazıya geçirildiği dönemde “yinçek” artık tedavülden kalkmış olduğundan müellif hizmetçi kadınları ifade etmek için kelimenin tam karşılığına; “ince” sözüne müracaat etmiş olmalıdır. Yine Dede Korkut’da Salur Kazan destanında Burla Hatun’la birlikte anılan “kırk ince belli kız” vardır ki bunlar beğ kızları idiler (Gökyay 1973:18, 21, 23, 24, 25, 26, 27; İnan 1998:240). Câriyeye kendisiyle avunulan anlamına gelen “avunç” (Kaşgarlı Mahmud,

1985: I: 134; Köymen 2001:317), Çin ipeği demek olan “kaçaç” (Kaşgarlı Mahmud 1985: II:285; Köymen 2001:317), Çince den Türkçeye girmiş inci manasına gelen “yinçü/cinçü” denilirdi (Kaşgarlı Mahmud 1986: III:30). Eski Uygurca ve Moğolca belgelerde ençü, inçü, ençi şekillerinde geçen bu kelime çeşitli sözlüklerde “emlâk-i hâssa; köle, esir, kul; miras; çeyiz” anlamına gelmektedir. Clausan’a göre “incü” kelimesi Çince ying “evlendiğinde geline verilen câriye” ismidir. Bu kelime İlhanlılar döneminde daha çok hükümdar ve hükümdar ailesinin şahsi emlâkiyle buralarda yaşayan esir ve kulları ifade etmek için kullanılmış ve bu emlâkle ilgilenen görevlilere încü veya încû denilmiştir (Özgüdenli 2000: 281). Gümüş ismi de câriyelere verilen adlardandı (Kaşgarlı Mahmud 1986: IV:836; 1985: I:371). Yalnızca insanoğlu için kullanılan “yalnğuk” sözü aynı zamanda Oğuz ve Kıpçak Türklerinde câriye demektir (Kaşgarlı Mahmud 1986: III:384-385). Türkler câriye için “oğur” kelimesini de kullanırdı. Bu isim, koyun, geyik, bağırtlak kuşu, deve gibi hayvan sürüleri ve câriye gruplarına denirdi (Kaşgarlı Mahmud 1985: I:54). Oğuz, Yabaku, Kay, Çomul, Basmıl ve Kıpçaklarda “kırnak” (Kaşgarlı Mahmud 1985: I:473; Köymen 2001:317; Sümer 1972:414), “kız” (Kaşgarlı Mahmud 1985: I:326), “as veya az” (Kaşgarlı Mahmud 1985: I:80) ve Çince den Türkçeye girmiş “küng” kelimeleri de câriye anlamında idi (Kaşgarlı Mahmud, 1986: III: 360). “Küng” kelimesinden türetilmiş “küni” Türkçe’de “kumanın” (Kaşgarlı Mahmud 1986: III:237), Uygur Türklerinde ise, “harem dairesi” karşılığı olarak kullanılmıştı. Uygurlar, hükümdarın harem dairesindeki câriye ve memurlar için yine “küng” kelimesinden “künteki kırkınlar” deyimini üretmişlerdi (Ögel 1971:135). Kaşgarlı “kırkın” kelimesinin “kızlar” anlamına geldiğini (Kaşgarlı Mahmud, 1985: II: 110), “kız kırkın”ın ise “câriye kızlar” anlamında kullanıldığını kaydetmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985: I:326).

İdeal güzellikteki câriyelerin fiziki görünüşleriyle ilgili bilgilere de sahibiz. Dede Korkut’da “pençik” denilen ve Oğuz beylerine hizmet eden esir kızlar (Gökyay 1973:CCXXXVII), “kara gözlü, örme saçlı, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü, boyunları bir karış kafır kızları” idiler (Gökyay 1973:60). Dede Korkut’ta idealize edilen güzellikteki Türk kadınları selvi boylu, uzun siyah saçlı, çatma kara kaşlı, al yanaklı ve badem ağızlı idi (Gökyay 1973:CCCLXXIX-CCCLXXX). Şehnâme’de de selvi boylu, misk kokulu, kara saçlı ve yüzleri örtülü idiler (Firdevsî, 1994:321). Yine Şehnâme’de Rudabe’nin beş Türk câriyesi vefalı, akıllı ve bilge kişiliklerdi (Firdevsî t.y.: 232). Kaşgarlı (1985: I:377; I: 412) ideal güzellikteki cariyeleri, yüzü ay, boyu dal gibi uzun, düzgün (kıvval) burunlu, uzun boylu (yaş dal), yumuşak vücutlu ve endamlı olarak tarif etmektedir. X. yüzyıl İslâm coğrafyacıları da

Türklerin ve Türk kadınlarının güzelliklerine dikkat çekmiştir ki Türk illerinden çok sayıda Türk, köle-câriye olarak İslâm dünyasına nakledilmiştir (Şeşen 2001:173). Mesûdî'ye göre Türkler arasında en kudretli olanlar Oğuzlar, en güzel ve en boylu, en parlak yüzlü olanlar da Karluklardı (Şeşen 2001:44). Kimek kadınları endamlı ve güzeldi. Üstelik erkeklerinden daha dayanıklı ve kuvvetli idiler (Şeşen 2001:110). Hududu'l alem'e göre Kimeklerin Etil ve İrtiş nehirleri arasında kalan Yağsun Yasu bölgesi halkı güzel yüzlü idi (Şeşen 2001:67). Hocend (Şeşen 2001:244) ve Şaş'ın merkezi Bunkent halkı da güzeldi (Şeşen 2001:258). Makdisî'ye göre, Şaş, Fergana ve etrafının halkı güzellikte birinci sıradaydı. Sonra Nesef, Taraz ve Farab halkı geliyordu. Buradaki kadınların güzellikte benzerleri yoktu. Onları sırasıyla Semerkandlılar, Buharalılar ve Mervliler takip ediyordu (Şeşen, 2001: 96, 144, 149, 151, 160, 258, 269). Bulgar ve Hazarlar arasında yer alan Burdaslar da güzel yüzlü ve beyaz tenli idi (Şeşen 2001:83). Başgırtların da kadınları güzeldi (Şeşen, 2001: 96). Çin'deki Sayınur (Şeşen 2001:144), ve Harezmi halkları da güzelliklerini Türklerle karışık kaynaşmalarına borçlu idi. Bunlardan sonuncusunun Türk fiziksel özellikleri o kadar ağır basıyordu ki bu yüzden eski dönemlerde köle olarak alınıp satılıyorlardı (Şeşen 2001:264).

Türklerde, Uygurlar haricinde, câriye ve kölelere muamele hukuk kuralları çerçevesinde belirlenmiş değildi. Uygurlarda köle bir kadının toplumda istediği gibi aile kurabilme hakkına sahipti (İzgi 2014:34). Kaşgarlı (1986: III:408). “singillendi” kelimesini açıklarken “o, câriyeyi kız kardeş edindi” örneğini vermektedir. İbn Havkal ve İstahrî kitab ehli olmayan Hazarların çocuklarını satmayı mübah saydıklarını dillendirmektedir ki bu iki seyyahın sözünü ettiği çocuk satma işi Uygurlardaki “oğulluk” uygulamasını yani para ve arazi karşılığı evlatlarını başkalarına evlat verme geleneğini (Caferoğlu 1934:4-5) düşündürmektedir. Zira İbn Havkal (2014:300-301), bir Hazar'ın kölesini evlat edindiğini ve öldükten sonra miras meselesi yüzünden bu şahsın öz oğlu ve evlatlığı arasında anlaşmazlık çıktığını kaydetmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak câriyelerin/kölelerin evlat edinildiği, ailenin dışına itilmediği, ailenin bir üyesi gibi algılandığı tarzında genel bir çıkarıma ulaşmak zordur. Fakat burada önemli olan câriyelerin/kölelerin her şey bir yana aileye dahil olabilme olasılığına sahip olmalarıdır. Kaşgarlı (1986: III: 30) “Türklerin câriyelerin uzun süre bakire kalamayacağını ve onları alan bir kişinin muhakkak çıkacağını ifade etmek için “delikli inci yerde kalmaz” atasözünü kullandıklarını yazmaktadır. Kaşgarlı burada almak ile herhalde evlenmeyi kastetmiş olmalıdır. Köle kadınların yukarıda belirtildiği gibi Uygurlarda istedikleri gibi aile kurabildiklerini biliyoruz. İslâmi öğretinin

hissedildiği Kutadgu bilig’de yönetici sınıfa köle ve câriyelere merhametli ve yumuşak yaklaşılması, suç işledikleri takdirde suçlarının bağışlanması öğütlenmektedir (Yusuf Has Hacib 1959:251). Yine Kaşgarlı (1986: 85; III:97; 1985: I:330) kölelerin kendi kıymeti mukabilinde para vererek özgürlüğünü elde edebildiğini ve kölelerin boş kılındığını kaydetmektedir. Uygurlarda köle azadı biliniyor ve belirli kaidelerle uygulanıyordu (İzgi 2014:34). Karahanlılarda da yönetici üst düzey sınıf câriyeleri, köleleri azad ediyor ve evlendiriyordu. Gazneli casusu tüccar bir kadın Karahanlı sarayında hatunun câriyesi iken azad edildiğini ve hakanın kölelerinden biriyle evlendirildiğini söyleyerek Karahanlı sarayına girmiş, pek itibar görmüş, bir dediği iki edilmez olmuştu (Nizamülmülk 1982:200; Hunkan 2007:179-180). Nizamülmülk de ölmeden az evvel bütün kölelerini İslâmi öğreti doğrultusunda azad etmiş idi (Turan 2009:216-217). XI. Yüzyılda Harezmi’de yaşamış Zemaşerî’nin Türk kızlarıyla ilgili bir şiirinde “Erkek kardeşi aldığı esirlerini azat ederse de bunun-kızın- esirleri azat kabul etmez” (İzgi 2014:29) ifadesi varlıklı Türkler arasında esir azat işinin şiirlere tesir edecek kadar yaygınlığına kanıtlik teşkil eder. Türkler arasında belaların savuşturulması münasebetiyle köle ve câriyelerin boş kılınma-azad işine dair örnekler Dede Korkut hikayelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut’da Salur Kazan “altın tahtında yine evini dikince” yedi gün yedi gece süren kutlamalar sırasında “kırk tane kul, kırk câriye oğlu Uruz’u basma azat eylemiş” koç yiğitlere pek çok ülke vermişti (Gökyay 1973:29; Sümer 1972:414). Kazan, Şöklü Melik’i yenip oğlunu kurtarınca Akça Kale Sürmeli’ye gelip kırk otağ diktirmiş yedi gün süren eğlenceler esnasında “kırk evli kul ile kırk câriyeyi oğlunun başına çevirip” azad eylemişti (Gökyay 1973:74). Türklerde kansız kurban geleneğinde Tanrı için insanlar ve hayvanlar salıverilirdi. Kansız kurbanın bir türevi de göçürme ve çevirme denilen törendi. “Bu tören şamanın marifetiyle bir hayvanı hastanın etrafında dolaştırıp hastaya musallat olan ruhu hayvana nakletme-ktir. Moğollar eski zamanda hastayı ölümden kurtarmak için akrabadan biri hastanın etrafında döner ve kendini feda edermiş. Fakat son zamanlarda böyle fedailer bulunmadığı için insan suretinde bir put yapıp hastanın başından çevirip suya atarlarmış”. Câriyelerin ve kulların baş etrafında çevrilip azad edilmesi bu kansız kurbanın bir örneğidir (İnan, 1976:150). X. yüzyılda İslâmlaşmamış Oğuzlar arasında da kansız kurban geleneğini anımsatan uygulamalarda câriye ve kullara rastlıyoruz. İbn Fadlan (2010:14) “Oğuzlardan biri hastalanınca câriyeleri, köleleri varsa ona bakarlar. Ev halkından başka bir kimse ona yaklaşamaz. Hasta için evlerden (çadırlardan) uzak bir yerde bir çadır kurarlar. Hasta ölünceye veya iyileşinceye kadar orada kalır. Hasta köle

veya fakirse onu kıra atıp bırakırlar” demektedir. İbn Fadlan (2010:40) benzer bir uygulamanın Vikingler arasında da yürürlükte olduğunu belirtmektedir. Şeşen (2010:40), Vikingler hastaya yakın olunursa kötü ruhların insanlara gireceğinden korktukları için böyle bir adet edindiklerini söylemektedir. Bu durum Türkler için de geçerlidir fakat Moğollarda göçürme geleneğinde hasta için gönüllü fedailik dikkate alınırsa köle ve câriyelerin yalnızca hasta bakımı görevini değil, aynı zamanda bir nevi zorunlu fedailik görevini de üstlenmiş olabilecekleri tarzında bir görüş öne sürmek mümkündür.

Câriyelerin/hizmetçilerin gündelik yaşamda yüklendikleri işin zorluk derecesini de biliyoruz. Dede Korkut'ta Banu Çiçek Beyrek'in bulunduğu Beyrek'in anası ve babasına söyleyip müjdesini isteyince, cevaben “kulum halayığım sana câriye olsun” (Gökyay 1973:55-56) demeleri câriyelerin iş yükünün ağırlığına işaret etmektedir. Câriyelerin gündelik hayatta bilezik (Kaşgarlı Mahmud 1985: II:82), gerdanlık, boncuk gibi takılara sahip oldukları (Kaşgarlı Mahmud 1985: II:276), dans ettikleri (Kaşgarlı Mahmud 1986: III:259), kopuz çaldıkları ve adeta kopuz çalmakta yarıştıkları (Kaşgarlı Mahmud 1985: II: 220) ve yalnızca onlara has olan “yalnğu” denilen salıncak oyunu (Kaşgarlı Mahmud 1986: III:380) oynadıkları Kaşgarlı tarafından kaydedilmektedir. Kaşgarlı ayrıca câriyelerin, iki kişi arasında, muhtemelen zengin olanlar arasında, tertip edilen ok atma yarışmalarında ödül olarak ortaya konduklarını da belirtmektedir (Kaşgarlı Mahmud 1985: II:221).

Sonuç

Türkler “câriye” kelimesi anlamında farklı kelimeler kullanmıştır. Bu kelimelerden yalnızca biri odalık, bir kaçı hizmetçi, bir kaçı da ayırım gözetmek-sizin bütün câriyeleri kapsamaktadır. Bu kelimeler arasında Çinceden bozma ve Çin'i çağrıştıran kelimelerin varlığı, Türklerin câriyelik mefhumunu tanımlamalarında ve anlamlandırmalarında Çin'in tesirini hissettirmektedir.

Bozkır hayatının doğal bir neticesi olan yağmacılık, İslâmlaşma sürecinde Türklerle karşı düzenlenen akınlar, İslâmlaşan Türklerin gayri Müslim soydaşlarına karşı giriştikleri mücadeleler Türkistan'da Türk köle ticaretini doruğa çıkarmıştır. Türk sosyal hayatında câriyelerin/hizmetçilerin, evlenebilme, ailenin bir üyesi imişcesine kabul görme, azad edilme yoluyla özgürlüğüne kavuşabilme gibi bir takım şansları olmuştur ki bunlardan sonuncusu daha sonraları İslâmî forma dönüşmüştür.

Kaynaklar/References

- Ahmetbeyoğlu, A. (2010). “Bizans Tarihçisi Menandros’un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler”. Tarih Dergisi. 50:11-25.
- Artamonov, M.İ. (2008). Hazar Tarihi. Çev. A. Batur. İstanbul: Selenge
- Caferoğlu, A. (1934). “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstulahları”. Türkiyat Mecmuası. IV: 1-43.
- Firdevsî (Ty.). Şehnâme. I. Çev. N. Lugal ve K. Akyüz. İstanbul: MEB.
- Firdevsî (1994). Şehnâme IV. Çev. N. Lugal. İstanbul: MEB.
- Genç, R. (1997). Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI.Yüzyılda Türk Dünyası. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gökay, O. Ş. (1973). Dedem Korkut’un Kitabı. İstanbul: MEB.
- Gömeç, S. (2012). Türk-Hun Tarihi. Ankara: Berikan.
- Gumilev, L. N. (2002). Hunlar. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge.
- Hansen, V. (2020). The Year 1000: When Explorers Connected the World and Globalization. Newyork.
- Huncan, Ö. S. (2007). Türk Hakanlığı Karahanlılar. İstanbul: IQ Kültürel Yayıncılık.
- İbn Fadlan (2010). İbn Fadlan Seyahatnamesi. Çev. R. Şeşen. İstanbul: Yeditepe.
- İbn Havkal (2014). Kitabı Sureti’l Arz, 10. Asırda İslam Coğrafyası. Ter. R. Şeşen, İstanbul: Yeditepe.
- İnan, A. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- İnan, A. (1998). Makaleler ve İncelemeler I. Ankara: TTK.
- İzgi, Ö. (2014). Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları. Ankara: TTK.
- Kaşgarlı Mahmud (1985-1986). Divanu Lügati’t-Türk I-IV, Çev. B. Atalay. Ankara: TTK.
- Köymen, M. A. (2001). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alparslan ve Zamanı. Ankara: TTK.
- Mau-Tsai, L. (2019). Çin Kaynaklarına Göre Doğru Türkleri. Çev. E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu. İstanbul: Selenge.
- Mutçalı, S. (1995). Arapça Türkçe Sözlük. İstanbul: Dağarcık.
- Nizamülmülk (1982). Siyasetname. Ter. M.A. Köymen. Ankara.
- Orkun, H. N. (2013). Attila ve Oğulları. İstanbul: Bilge Karınca.
- Ögel, B. (2015). Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I-II. Ankara: TTK.
- Ögel, B. (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özgüdenli, O. (2000). “İncü”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 22. İstanbul:TDV.
- Pakalın, A. Z. (1993). Tarih Deyimleri Sözlüğü I. İstanbul: MEB.
- Sümer, F. (1972). Oğuzlar. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şeşen, R. (2001). Türkler ve Türk Ülkeleri. Ankara: TTK.
- Taşgılı, A. (2003-2004). Göktürkler. I-III. Ankara: TTK.
- Turan, O. (2009). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti. İstanbul: Ötüken.
- Yusuf Has Hacib (1959). Kutadgu Bilig. Çev. R. Rahmeti Arat, I. Ankara: TTK.